

**COVID-19, КРИЗАТА НА КАПИТАЛИЗМА И СБЛЪСЪКА НА
НЕОЛИБЕРАЛНО-ГЛОБАЛИСТКИ, КОНСЕРВАТИВНО-НАЦИОНАЛИСТКИ
И СОЦИАЛИСТИЧЕСКО-КОЛЕКТИВИСТКИ МОРАЛНИ ЦЕННОСТИ**

ВАСИЛ ПРОДАНОВ

Тракийски научен институт

vkprodanov@gmail.com

**COVID-19, THE CRISIS OF CAPITALISM AND THE COLLISION OF
NEOLIBERAL-GLOBALISTS, CONSERVATIVE-NATIONALISTS AND
SOCIALIST-COLLECTIVISTS VALUES**

VASSIL PRODANOV

Thracian Scientific Institute

Abstract

The article substantiates the idea of the growing crisis of modern societies and the increase as a result of the number of restrictions manifested in the increase of various norms that govern human behavior. This is reflected in changes in ideologies and related moral values. At present, this increase in restrictions and norms is associated with a crisis of neoliberal ideology and values and the rise of state-based holistic ideologies and value systems associated with conservatism and socialism.

Keywords: restrictions, norms, liberalism. Conservatism, socialism.

Нормативните ограничения не само в моралния, но и в правния, политическия, технологическия смисъл на думата ускорено нарастват с усложняването и ускоряването на промените в социалните системи. Затова днес имаме неизмеримо повече норми и правила във всяко едно общество в сравнение с предишните общества. Същевременно има още момент, който особено силно се проявява днес. Това са ситуацията на криза. Някога те са били временни състояния, делящи дълги периоди на устойчивост, а сега стават нещо постоянно във всички страни – здравни кризи, икономически кризи, засилващи се дългови кризи, екологически кризи, хуманитарни (свързани с миграционни и бежански вълни) кризи, образователни кризи (свързани с прехода към онлайн образование и ускорената промяна на професии и качества, свързани с образованието),

кризи на идентичността, финансови кризи, морални кризи и т.н. Кризите се превръщат днес в новата нормалност, към която трябва да се адаптираме и управляваме.

Те раждат извънредни положения в най-различно отношение, а това означава непрекъснати ограничения в поведението на хората в опит да бъдат преодолени. Раждат граници. Ограниченията може да имат различен характер – физически (например препятствия и граници, които не можеш да преодолееш, поради далечина, ограда и пр.), биологически (във връзка със здравно състояние, вируси, пандемии, продължителност на труда, физически възможности, наказания увреждащи тялото), икономически (възможността да получиш нужно заплащане, да си купиш жилище, да удовлетвориш възможности), технологически (свързани с рисковете от технологиите и увеличаването на индивидуални и колективни възможности за разрушителни действия), нормативни (правни, културни, морални норми, с които са свързани физическите, биологическите, икономическите, технологическите граници, възможности, рискове). Промените в нормативните граници са част от системни промени на цялата социална система. Потребността от тях се появява в условия на кризи на обществата, когато се променят и нормативните системи. Това е времената и когато се появяват големите етици в историята – Сократ, Сенека, Лок, Кант и пр. Днес отново съществува потребност от кардинални промени в етиката.

Ускоряването на този процес на появата на нови норми и ограничения става от 1960-те години на XX век, когато започват да никнат различни центрове и направления по етика и създаването на конкретни етически кодекси на различни организации – хиляди са в момента по света. Само наименованието „Център по етика“ на английски се среща в Гугъл 4 млн. 360 000 пъти, а „Институт по етика“ – 26 млн. 2000 пъти, а „етически кодекс“ - 54 млн. 100 000 пъти. Имаме своеобразна институционализация на етиката и ускорено генериране на кодекси и правила със скорост по-голяма от всякога преди това в историята.

Имаме рязко ускоряване на появата и разрушаването на нормативни граници във всички сфери, което е неотделимо и със ставащото в моралната сфера. Това се вижда от факта на непрекъснатата работа на национални парламенти, които бълват и променят огромно количество норми, паралелно със същата нормативна дейност на местни държавни структури и на всякакви други организации. Един от индикаторите за тази

промяна през последните години е умножаването на класификациите на поколенията, всяко от които се свързва с различия в ценностните системи – в момента например се говори за пет поколения – довоенно поколение, поколение на бейби бума, поколение X, Y и Z.

1. Covid-19 и кризата на капитализма

Кризата на капитализма започна през 2008 г. в началото като финансова, а след това и глобална икономическа криза. Тя бе като че ли преодоляна на пръв поглед, но десетилетие по-късно се оказа, че факторите, които са я породили се задълбочават в резултат на няколко основни фактора.

Първо. Рязкото увеличаване на неравенството в глобален план в резултат на маркетинга на всичко, намаляването на средната класа в развитите страни, дуализма на трудовия пазар. Имаме възход на така нар. дуалистични общества, прекариат и все по-ярко изразеният класов характер на морала. Тенденциите на неофеодализация и радикални разминавания в ценности и мотиви на най-богатия 1 % от обществото, обедняващата средна класа и прекариат водят до нарастващи конфликти.

Второ. Промени в глобалното съотношение на силите, преместване на центъра на световната икономика към Азия, изпреварването на САЩ по БВП по паритет на покупателната способност от Китай през 2014 г., загуба на хегемонната роля на САЩ, а с това и авторитета, налагащ глобалистко-неолибералната ценностна система.

Трето. Covid-19 рязко засилва кризата на глобализирания неолиберален капитализъм, тъй като по-ускорено от всякога увеличава неравенството и бедността, а същевременно изисква засилена роля на държавата за спасяване и на капитала и на обикновените хора. При това става дума не за временно явление, а за нещо, което по думите на Ханс Хеестербек, професор по теоретична епидемиология в Университета в Утрехт има „ендемичен характер“ – продължава да шества по планетата, макар и контролирано, подобно на маларията. (Heesterbeek, 2020)

Трайността на пандемията от Covid-19 като новата нормалност може да бъде обяснена с три основни причини. Първата е нарастващата резистентност към антибиотиците, което прави всякакви масови пандемии, разгръщащи се с огромна скорост много вероятни. Втората е въздействията върху живата природа, които се

засилват и това прави все по-вероятни случаи като този на Covid-19, както го наблюдаваме през последните години. Преди това беше Ебола. Третата е рязко увеличаващите се възможности за създаване на биологични оръжия не само от държави, но и от частни фирми, терористични групировки и пр., което ги превръща в оръжие, което лесно може да унищожи големи региони. Затова и близо до Пекин в Китай вече построиха град, който е направен така, че да може да се посрещне бъдеща пандемия – с градини по покривите, с 3D принтери за производство в къщи на различни неща, с апартаменти, приспособени както за живот, така и за офиси на хората, работещи от къщи. Това бе експеримент на идеята всички основни ресурси да се създават локално, без да е необходимо движение на хора. (Chandran, 2020)

От своя страна короновирუსът променя начина на живот и общуване по посока на така нар. „социална дистанция“, води до нови баланси в отношенията между публично и частно, реално и виртуално, създава така нар. „коронавирусна култура“ и начин на живот. Ситуацията тази на криза предполага, че моралните нормативни системи би трябвало да бъдат много важен неформален блок от стратегии на изграждането на сложни адаптивни общества.

Появи се феноменът „локдаун“ – термин, който навлезе в десетки езици, паралелно със „социална дистанция“, акцентиращи на рязкото намаляване на взаимодействията и срыв на всички отрасли, които са свързани с движение на хора по планетата – особено на транспорта, туризма, ресторантьорството, музейното дело, театъра, киното, всички сектори на услугите, които предполагат масови лични контакти. Това променя начина на живот и преход от социални отношения и норми в реалното пространство към социални отношения и норми на поведение в дигиталното пространство, където се премества нарастваща част от търговията, образованието, бизнеса. Имаме скок на дигиталните игри и виртуалния туризъм, посещение на музеи, градове и региони, заместващи традиционния физически туризъм. Семейството, училището, традиционните медии се изместват в дигиталното пространство с неговите правила. В новия начин на живот се появяват опасности и ограничения, свързани с феномени като тролове, хейтъри, лайкване, ехо стаи, информационно претоварване, големи данни, превръщащи се в основни опасности, социализационни механизми и места на даване и получаване на оценки на поведение. Паралелно с това имаме рухване на

авторитетите и доверието към източниците на информация, появата на т.нар. „дълбоки фалшиви новини“ (deepfake), което става предпоставка дигиталните компании и правителствата да почнат да осъществяват контрол върху информацията.

Имаме експоненциален възход на всякакви рискове, а с тях идват всички видове страхове, резултат от нарастващата несигурност и чувството за всякакви опасности – от вируси и микроби, от безработица, от вероятност да загубиш работата си, от неопределеността, свързана с ускоряването на всички процеси. Новите технологии, създавани в момента, съчетани с глобализацията и всеобщата обвързаност носят със себе си фатални за съществуването на човечеството рискове, които са по-големи от всякога в историята и това изисква ускорено създаване на морални кодекси, правни системи и международни институции, които с максимална сигурност да могат да ги възпрепятстват, тъй като ако някога бе само ядрената война като риск за човечеството, то сега имаме климатичните промени, изкуствения интелект, роботите, така нар. „умни оръжия“, възможностите за тотално шпиониране и контрол, за „дълбоки фалшификати“ (deepfake), CRISP технологиите за генетично редактиране, новите биологични и дигитални оръжия. Създаването на етика на изкуствения интелект така се оказва много по-важно и свързано с много повече и по-силни инструменти за контрол на съответните правила.

При това положение страховете образите на врагове, които активно се конструират чрез политиките и социалните медии. Това се вижда дори от промените в езика на политиките – Тръмп и американските политици говорят не за Covid-19, а за „китайски вирус“, в Полша управляващата партия на Правото и справедливостта говори вече не за „нацистки“, а за „германски лагери на смъртта“. Като цяло тенденцията е на срыв на либералните и неолиберални ценности и права, заник на традиционната либерална демокрация, за сметка на консервативни реакции.

2. Сблъсъкът на неолиберално-глобалистки, консервативно-националистски и социалистическо-колективистки ценности

Кризата на неолибералния капитализъм, нейното засилване в резултат на пандемията води до ожесточаване на сблъсъка между три типа морално ценностни системи, свързани съответно с либерализма, консерватизма и социализма. В контекста

на идеологиите може да се вкара и темата „етика и ограничения“. Това всъщност е класическият проблем за морал и свобода, за границите на свободата, за различните видове свобода (негативна и позитивна, индивидуална и колективна, икономическа и политическа), съответно морал, справедливост, равенство, собственост която разграничава класически либерали, неолиберали, консерватори, социалдемократи, комунисти.

Трябва да имаме предвид обаче, че освен по оста либерално-консервативно-социалистическо идеологиите се класифицират по още две оси – ляво-дясно и национално-регионално-глобално, което усложнява разграничението между тях. В едни или други страни, на един или друг етап доминиращи и подчиняващи останалите на себе си са либерални, социалистически, консервативни морални ценности или техни хибридни версии. С тях се променят отношенията минало-бъдеще, традиция-промяна, държава-пазар, частна-колективна собственост, морално-неморално.

От 1970-те години имаме тенденция на преход от предходните цивилизационни и идеологически граници между моралните системи към създаване на глобална неолиберална ценностна система, опираща се на индивидуализма и идеята за негативните свободи, глобализма и универсализма, мултикултурализма, джандъризма, тезата за 32 пола. Сакралното ѝ пространство е свързано с индивидуалните права. Зад това стои идеологията на глобализирания капитал. Формално огромно количество предходни морални граници падат, но това е прикритие на системните ограничения на глобализирания пазар, засилващ неравенствата.

В бившите социалистически страни неолибералната идеология и свързаната с нея ценностна система, представяна като „европейски ценности“ или „евроатлантически“ универсални ценности дойде със ситуацията на разпад на предходните модели на сакрално-профанно, на предходния морален дискурс на позитивно и негативно, смяна на езика на описание на света, събаряне, десакрализация и стигматизация на паметници, на големи групи от хора, пренаписване на историята, появата на хиляди морални и политически хамелеони, усвояващи новия дискурс.

Сега в условията на всякакви кризи, усилвани и умножавани от Covid-19 имаме разпад на неолибералната идеология и свързаните с нея неолиберални морални ценности. Разгръща се феномен, който на Запад се нарича „културни войни“, отнасящ се

до феномени като аборти, хомосексуалност, трансджендър, мултикултурализъм и пр., но в момента имам много по-широки измерения на нова идеологическа, съответно и морална битка между либерали, консерватори и социалисти. Културните войни между либерали и консерватори на Запад приемат и радикалните глобални версии на цивилизационни войни в контекста на ислямския тероризъм, както и възхода на антисемитизма в глобален план.

Предизвикателствата днес на един максимално обвързан свят, в който всеки може да контактува с всеки, да въздейства, да носи рискове предполага и нови подходи към етиката – от морални ценности, видени от перспективите на индивида към морални ценности, видени от перспективите на мрежовите общности и техните взаимодействия, което е по-близко до мисленето на консерваторите и социалистите.

Налагат се правилата на социална дистанция, носене на маска, самоизолация и пр., т.е. на създаване на различни ограничения във взаимоотношенията между хората. Консерватизмът в такива случаи винаги се връща към нормативните ограничения на предходни и традиционни ценности като инструмент за стабилизация на съществуващата система, докато либерали и социалисти са склонни да се ориентират към бъдещето, макар че има и техни версии на различни интеграции с либерални ценности. Заговори се за консервативна революция срещу либералните ценности – консерваторите настояват на традиционни ценности, свързани със семейството, традициите, националната идентичност, суверенитета, силната държава, възпитателните системи.

Консерваторите, за разлика от либералите, са холистично ориентирани и се интересуват от ценностите, осигуряващи функционирането на цялото и колективната реакция на рисковете, контрола, които днес може да се реализират в максимална степен с помощта на новите технологии. Във всеки случай държат в нарастваща степен на националната държава и се обръщат към историята и традицията като основа на моралните ценности, а либералите в САЩ започнаха масовите демонстрации на движенията „Антифа“ и „Животът на черните имат значение“ и събарянния на паметници на знаменити фигури. Сблъсъкът между либерали и консерватори бе персонифициран при изборите за президент от Байдън и Тръмп.

В тези условия можем да видим и акценти върху различни версии на социализъм, който претърпява множество трансформация през последните два века, влизайки в

различни съотношения с консерватизма и либерализма, с националното и интернационалното, с държавата и пазара. През последните години обаче социалистите започнаха да се люшкат между предходния либерализъм с неговия мултикултурализъм, политическа коректност, и глобализъм, от една страна, и националните идентичности, силната и преразпределяща държава, запазването на базисни характеристики на семейството, от друга страна. Делят се помежду си на „прогресивни социалисти“ и „консервативни социалисти“

Паралелно с това се разпространяват различни идеи за дигитален колективизъм, дигитален социализъм, платформени и дигитални кооперативи на основата на колективната собственост на знания, данни, информация, отворен код, както и на технологии, които създават директно локални продукти с локализирано домашно производство на фотоволтаична и вятърна енергия и 3D принтери.

Един от няколкото най-известни днес философи Славой Жижек тези дни публикува специална книга, озаглавена „Пандемията!: Covid-19 тресе света“, посветена на трансформациите, които носи със себе си сегашната пандемия. В нея той говори, че за да избегне глобалната катастрофа, свързана с коронавируса, светът трябва да възприеме нова форма на комунизма, основана на „доверие в хората и науката“ дефинирана от него като глобална организация на контрол и регулация на икономиката, заедно с глобална мрежа на здравеопазване, която не се опира на пазарни механизми. Твърди, че в условията на нарастващи ограничения, резултат на кризата е необходима промяна от индивидуалната отговорност към глобална борба за справедлива социална и икономическа система. (Žižek, 2020)

Като цяло обаче в условията на изглеждащата дългосрочна криза, в която е влезнал светът, независимо дали става дума за консерватори или социалисти, тенденцията е за обръщане отново към силната национална държава, макар и в нова силно дигитализирана версия, използваща големите данни и алгоритми, защитаваща ни от нарастващите рискове и конкуриращи се версии на либерализъм, консерватизъм и социализъм на XXI век със съответните морални ценности. Посоките, в които те ще се променят *са обусловени от различни фактори, всеки от които предполага определени ограничения и колективизъм в реакциите*. Сред тези фактори са очакваните бъдещи биологични пандемии и необходимостта от максимален контрол и

дисциплина, тъй като малки индивидуални отклонения имат характера на асиметричен риск с големи последствия. Промени, водещи до ценностни последствия в резултат на кризата са намаляването рязко на започналото с модерната епоха разделение между дом и работно място, както и свързаните с това следствия за семейството и отношенията между поколенията. Това е предпоставка за промени в общуването, социалните и физически дистанции. Доминацията на дигиталната сфера като място на общуване и работа води до трансформации в отношенията публично-частно и разрушаване на либералните стени помежду им. В ситуация на извънредно положение и нови технологии на контрол се променя идеята за неприкосновеност на личния живот, защото прикриването на информация например за локализацията на заразени хора има следствия за останалите. Затова и тази локализация може да бъде проследявана с приложенията на мобилните телефони и електронни транзакции. Всичко това е свързано с тенденции на деглобализация, за което допринасят и технологиите на Четвъртата индустриална революция (автоматизация и роботизация, адитивно производство, кръгова икономика, възобновяема енергетика). Това е свързано с възход на етатистки идеологии, главно в консервативен вариант, но това е посоката, в която се насочват и социалистите. Така например Бърни Сандърс, който се самоопределя като демократичен социалист беше заявил, че подкрепя политиката срещу емигрантите в САЩ и настояваше за засилване на ролята на държавата, особено в преразпределително отношение. В консервативен вариант протекционизмът и ограждането на националната държава наблюдаваме при Доналд Тръмп.

Имаме разгръщане на етика на големите данни, даваща възможност за нови форми на контрол и наказания, които рязко се увеличават в периоди на кризи, каквато е сегашната пандемия, когато започват наказания за неносене на маски, не спазването на някое от правилата на карантината и пр. Използването на мобилните телефони за контрол върху движението на хората по време на пандемията става масово в различни версии от Китай до Европа, включително и в България. Рисковете и опасностите в едно глобално и мрежово общество рязко се увеличават, поради което и контролните системи, включително и системите на морален контрол, репутация, имидж рязко се технологизират. Факт е например, че тези дни в България бе пуснато проучване в Гугъл за това къде ходят българите, ако се проследят данните на техните мобилни телефони.

Бе отчетено, че все повече българи предпочитат да останат у дома, вместо да ходят по улици, площади и паркове, магазини. Има спад на посещенията в търговски обекти, молове и магазини с 26 %, на паркове – с 16 %. Най-голямо е намалението на посещенията на различни обекти и оставането в къщи в София. (Пуснаха данни кой къде ходи у нас, засечени по телефоните, 2020).

Рязко се променя понятието за свобода и границите на свободата – свобода на движение, свобода на контактуване, пространствена свобода, свобода на организация на времето и пр. Пандемията показва, че живеем в много сложен и взаимосвързан свят, в който всяко нещо, което правим може да бъде проблем за някой друг. Извънредното положение става всекидневие. В тази ситуация на увеличаваща се несигурност и рискове възниква въпросът за ограниченията, които трябва да намаляват несигурността и за това кой трябва да ги въвежда и контролира. Създаването на нови норми и тяхното налагане не може да стане само с моралната принуда на общественото мнение и личната съвест. Много важна е ролята на етиците. Нараства и ролята на държавата, всички се опират на държавата, искат държавата. Това засилва рязко и ще засилва ролята на консервативните и социалистически ценности, ще ражда различни синтези между тях. Това се вижда и от факта, че в Китай предлагат по същество една консервативна версия на техния китайски социализъм, опиращ са на китайските традиции и ценности и съвременните реалности. Подобна консервативна ориентация наблюдаваме в Унгария, Турция, Полша и в нарастваща степен и в останалия свят.

При това има две интерпретации на тази тенденция. Едната е, че тя е временна, докато отmine кризата, което ще стане през следващата или по-следващата година. А другата е за трайни промени, за това, че става дума за вирус, който няма да изчезне, че имаме навлизане в съвсем нова ситуация, в която това, което изглежда временно ще се превърне в нещо постоянно – от свръхценността на здравето и трансформация на здравните системи по посока на телемедицина и персонификация на здравните грижи, през изчезването на разделението между дом, семейство и работно място, трудов колектив, до нови йерархии на ценности в един нов свят на кръговата икономика, възобновяемата, икономиката на споделянето и универсалния базов доход.

Важна част от промените е глобалната тенденция на нарастването на ценността и ролята на здравословния начин на живот, а с него и медицинската етика и проблема за

справедливостта в контекста на различната продължителност на живота и здравословен начин на живот на различните доходни и класови групи. При това от държавата в нарастваща степен се изисква ангажимент не само към живота, но и към здравето на гражданите, съответно промени в начина на функциониране и финансиране на здравните системи.

Паралелно с това се трансформира пространството на социален живот на хората, което ги социализира и налага съответни ценности и норми. Имаме движение исторически от локалното пространство на традиционните общества към националните пространства през 19 и 20 век и днес към виртуалното пространство на 21 век, където в момента ускорено отива голяма част от живота на хората. Интернет общностите и интернет комуникациите имат специфика във формиране и действие на определени правила. Етиката на интернет и съответната регулация предполагат формирането на определени граници на поведението – нещо, което в момента е предмет на огромна дискусия и увеличаващи се активности от страна на глобалните дигитални компании, но и от страна на държавите.

ЛИТЕРАТУРА

Пуснаха данни кой къде ходи у нас, засечени по телефоните. – В: *Монитор*, Достъпно на: <https://www.monitor.bg/bg/a/view/pusnaha-danni-koj-kyde-hodi-u-nas-zasecheni-po-telefonite-233839?fbclid=IwAR0H-o8UD7G0u25SnlwoVqv0CgnUMyclr3JAijwscsjwVNveN4dJKt1ceeo>, [Посетен на 09.11.2020]

Chandran, Rina. This 'self-sufficient' Chinese city is being built with future pandemics in mind, Available at: <https://www.weforum.org/agenda/2020/09/chinese-city-self-sufficient-coronavirus-covid-19-pandemic?fbclid=IwAR0XfVbI9tQXfkgSSoEyOqeOgzdLC-MRuDPcSOwuDHtKd0OPFAOVins9aU>, [Accessed 14.09.2020]

Heesterbeek, H. (2020). COVID-19 will probably become endemic – here's what that means, Available at: https://www.weforum.org/agenda/2020/10/covid19-coronavirus-pandemic-disease-endemic?utm_source=facebook&utm_medium=social_scheduler&utm_term=COVID-19&utm_content=17/10/2020+02:00&fbclid=IwAR227dGsSR6ajdhRHU6Z9OwhxjvO6q4GrD5GdDklDaiSU2P5BqchaUiGRNU, [Accessed 15.10.2020]

Žižek, S. (2020). *Pandemic!: COVID-19 Shakes the World*. New York and London, OR Books.